

MAJA BIERNACKA

KATEDRA SOCJOLOGII WIELOKULTUROWOŚCI

INSTYTUT SOCJOLOGII

UNIwersytet w Białymstoku

MŁODE POKOLENIE HISZPANÓW WOBEC ODMIENNOŚCI. PROBLEMY SPOŁECZEŃSTWA WIELOKULTUROWEGO

SŁOWA KLUCZOWE: społeczeństwo wielokulturowe, rasizm, ksenofobia, Hiszpania

Wprowadzenie

Stosunek młodzieży do ludności napływowej w Hiszpanii jest szczególnym przedmiotem zainteresowania przedstawicieli nauk społecznych, zwłaszcza ze względu na prognozy demografów dotyczące przyszłego kształtu jej społeczeństwa. Nawet przy podejmowanych ostatnio zabiegach legislacyjnych mających na celu wprowadzenie surowych restrykcji dotyczących przybycia, osiedlania się i wreszcie uzyskiwania praw obywatelskich przez imigrantów, ich wysoka rozrodność sprawia, że liczba przedstawicieli odmiennych grup etnicznych i rasowych będzie w nadchodzących dekadach w Hiszpanii rosła, zarówno w kategoriach bezwzględnych, jak też proporcjonalnie do całej populacji, zwłaszcza przy bardzo niskich w dzisiejszych czasach wskaźnikach urodzeń ludności rodzimej.

W związku ze względnie wysokim w porównaniu do poprzednich dekad odsetkiem imigrantów, do kanonu badań dotyczących hiszpańskiej młodzieży w wieku szkolnym weszły pytania obejmujące ich relacje z kolegami pochodzącymi z innych krajów, o odmiennej przynależności wyznaniowej, etnicznej czy też mających inny kolor skóry. Wyniki sondaży interpretowane są w sposób niezwykle swobodny przez hiszpańską prasę, w tym również przez poczytne dzienniki takie jak „El País”, „El Mundo” czy „ABC”. Sprawa współistnienia przedstawicieli różnych kultur, mieszcząca się w pojęciu *convivencia* wydaje się być prezentowana przez prasę o sympatiach po obu stronach sceny

politycznej jako bardziej dramatyczny problem społeczny niż wskazuje na to rzetelna analiza wyników badań opinii. Prasa o sympatiach prawicowych koncentruje się na **zagrożeniu**, jakie wiąże się z obecnością obcych, a zwłaszcza muzułmanów. Uważany natomiast za reprezentujący orientację lewicową i kierujący wiadomości przede wszystkim do elektoratu socjalistów, „El País” przykuwa uwagę nagłówkami dotyczącymi rasizmu i ksenofobii, którymi **przesiąknięte są klasy szkolne** według publikujących na jego łamach dziennikarzy.

W razie politycznych sezonów ogórkowych pojawiają się związane z imigracją szczegółowe i wciąż powracające dylematy związane z budową kolejnych meczetów, niekończąca jest też w Hiszpanii dyskusja na temat noszenia burki. Konstruuje one wysoce zapalne przekazy, zapewniające proste dychotomie w postaci: **za** i **przeciw**, a tym samym dające obywatelom możliwość łatwego opowiadania się po dowolnej ze stron, utożsamiania się z nią bez konieczności szczegółowych analiz i zapewniają środkiem masowego przekazu wykazującym sympatie po dowolnej stronie politycznej szanse podtrzymywania gorącej oraz lukratywnej dla nich dysputy medialnej. Są one jedynie przejawem pokrewnych im problemów o niepomnie większym ciężarze społecznym oraz politycznym, związanych **po pierwsze**, z globalnymi układami politycznymi¹, a **po drugie**, ze współistnieniem kultur. Może ono przybierać równie dobrze formy pokojowe, jak i będące przejawem wrogości, w tym w postaci ksenofobii i rasizmu, o których traktuję w odrębnym artykule. Ich ekstremalne wersje to przemoc i zabójstwa na tle rasowym, a również etnicznym, które są wzajemnie stosowanym przez rodzimych i napływowych oponentów oraz odnotowywanym w oficjalnych raportach instrumentem porachunków, związanych z przemytem narkotyków, prostytutką, a także działalnością lokalnych band.

Staraniom na rzecz pokojowego współistnienia, a zwłaszcza zabiegom dydaktycznym na jego rzecz hiszpańscy badacze poświęcają coraz więcej uwagi [por. np. Valero Garcés, 2001: 164-176; Aranda Campoy, Pantoja Vallejo, 2005: 415-438; Esperanza Casado, 2006, Otouba, Paulin, 2006; Valle Loroño [del], Usategui Basozabal, 2006: 81-82; Ibarra, 2009a, 2010; Díaz Aguado Jalón,

---

¹ Koncentrując się na pragmatyce społecznej, tematykę międzynarodowych układów siły, w tym potencjału politycznego państw arabskich, który jest obiektem niepokoju nie tylko w Europie, konsekwentnie pomijam w niniejszym artykule. Mieści się ona raczej w obszarze zainteresowań dotyczącym stosunków międzynarodowych niż socjologii i wymaga potraktowania w postaci odrębnej pracy; jest nadto raczej obiektem spekulacji niż możliwości wiarygodnych prognoz.

María et al., 2010]². Jako wiodący i prawomocny kanon cywilizacyjny wzajemnych relacji, to jest mający odzwierciedlenie w oficjalnym dyskursie społeczno-politycznym, a także w przyjętych i przekazywanych młodzieży w szkole wzorcach edukacyjnych, służą dziś w Hiszpanii przede wszystkim prawa człowieka [por. np. Ibarra 2008, 2009b], jakkolwiek traktowane w sposób ortodoksyjny rodzą one ideowe oraz pragmatyczne sprzeczności wobec również zalecanego szacunku dla każdej kultury [por. Kymlicka 1996, 2009, May 1999: 11-41, Moller Okin 1997, Phillips 2007, Modood 2007], jeśli tylko ów ostatni miałby być traktowany poważnie. Znaczące są również nakłady ze strony hiszpańskiego systemu szkolnictwa, w ramach którego prowadzone są strategie dydaktyczne oraz programy edukacji obywatelskiej nastawione na współistnienie kultur i niwelowanie konfliktów, a także wdraża się działania dydaktyczne oraz elementy edukacji międzykulturowej poprzez zajęcia dla dzieci i młodzieży o charakterze praktycznym, jak choćby poznawanie odmiennych kultur poprzez taniec czy też rywalizację sportową, w tym zwłaszcza piłkę nożną [np. Navarro Perales 1992/1993: 107-112, Martí Puig, Moliner García 2002: 1-5, Valero Valenzuela, Gómez López 2007, Pastor Vicedo, González Villora, Cuevas Campos, Gil Madrona 2010: 79-84, López Pacheco 2010: 81-97]. Na poziomie akademickim coraz większe znaczenie nadaje się wprowadzaniu możliwości nie tylko wymiany studentów, ale i wielokulturowego oraz wielojęzycznego kształcenia, zarówno przybierającego formy tradycyjne, jak też edukacji wirtualnej [por. np. Salomón Sancho, M. Delgado, Oliver Cuello 2006].

Stosunek młodzieży hiszpańskiej do obecności imigrantów w Hiszpanii

Sondaże przeprowadzane na reprezentatywnej próbie młodych pokoleń Hiszpanów wskazują, że rasizm i ksenofobia dotyczą kilkunastu procent ich populacji, przy czym wskaźniki tych zjawisk wzrosły w ciągu ostatniej dekady o parę punktów procentowych. Według danych zebranych w sondażu

---

² Poddaje się również analizie w Hiszpanii, co jest tematem ważkim, ale nie na tyle atrakcyjnym medialnie, by zajmowała się nim codzienna prasa, procesy oraz modalności transnarodowych zachowań gospodarczych oraz politycznych ze strony najliczniejszych grup imigrantów w Hiszpanii, zwłaszcza, jak w projekcie badawczym o nazwie TRANSMIGRA poświęconym przybyłym do kraju Marokańczykom, Ekwadorczykom oraz Rumunom [por. Santa Cruz, Botton (de), Gómez, Ramis, Serradell 2007: 85-86].

INJUVE w 2002 roku, 11% młodych Hiszpanów³ byłoby skłonnych głosować na partię o programie rasistowskim lub ksenofobicznym, w roku 2008 taką samą deklarację złożyło o parę punktów procentowych więcej, tj. 14% respondentów [Ibarra, 2009a]. W opinii 86% hiszpańskiej młodzieży badanej w sondażu INJUVE w 2009 roku⁴ działalność grup rasistowskich i ksenofobicznych jest **całkowicie naganna**, zarazem 73% zgodziło się ze stwierdzeniem, że powinna ona mieć w Hiszpanii **niewielki lub zerowy poziom przyzwolenia** [Ibarra, 2010: 12].

Problem w rzeczy samej istnieje, zwłaszcza że zachodzi zjawisko radykalizacji postaw wrogich przybyszom. Nie jest to w żadnym razie bezpośrednie następstwo atmosfery niekorzystnej dla nich medialnie, politycznie oraz społecznie, jaka pojawiła się po serii ataków terrorystycznych w Nowym Jorku, Londynie oraz Madrycie, które miały miejsce na początku minionej dekady i pogorszyły sytuację przetargową imigrantów, w tym przede wszystkim muzułmanów w każdej z tych sfer. Choć ataki stanowiły impuls dla eskalacji negatywnych postaw wobec przybyszów, rasizm i ksenofobia były zawsze w społeczeństwie obecne. Należy zwrócić nadto uwagę, że idealistyczne wyobrażenia o społeczeństwie wielokulturowym, jakie dochodziły w Europie, a również w Hiszpanii do głosu zwłaszcza na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku nie są możliwe do zrealizowania w żadnych warunkach społeczno-politycznych. Oczekiwanie, by „wszyscy szanowali wszystkich” oraz „nikt nikogo nie dyskryminował na żadnym tle” pozostaje utopią i jedynie zapewnia wzorzec relacji, który ma służyć jako cel, którego nie można w pełni osiągnąć, natomiast istnieje zarówno moralny jak i pragmatyczny sens, aby ku niemu nieustannie dążyć.

Jeśli chodzi natomiast o radykalizację postaw, sprawa jest szczególnie poważna i w rzeczy samej zjawiska, o których mowa ulegają konsolidacji, m.in. ze względu na coraz bardziej sprzyjające im warunki instytucjonalne oraz możliwości komunikacyjne i propagandowe, czemu poświęcam odrębny artykuł. Ksenofobia i rasizm istnieją mimo starań legislacyjnych w celu ich niwelowania na poziomie poszczególnych autonomii, władzy centralnej, jak i na poziomie Unii Europejskiej i szeroko rozumianego środowiska międzynarodowego. Na radykalizację postaw wrogich imigrantom oraz mniejszościom zwracał już pod koniec lat dziewięćdziesiątych uwagę Calvo Buezas [1998].

³ Badania INJUVE obejmowały osoby między 15 a 29 rokiem życia.

⁴ Jest to najnowszy z opracowanych i dostępnych aktualnie sondaży INJUVE poświęconych tej tematyce.

Cykl badań, które przeprowadził w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych na hiszpańskiej młodzieży w wieku od 13 do 19 roku życia⁵ prowadziły do wniosku dotyczącego nie tylko radykalizacji, ale i konsolidacji wśród nich mniejszości, którą charakteryzuje przemoc i agresja, nadto charakteryzującej się postawami nietolerancyjnymi oraz rasistowskimi. Z drugiej strony Calvo Buezas twierdzi, że wykryła się też wśród młodzieży mniejszość, jednak liczniejsza w porównaniu do poprzedniej, która wykazuje postawy społecznego zaangażowania, solidarności i tolerancji, mająca świadomość problemu i wykazująca chęć, by działać i poświęcać swój czas na rzecz równości oraz stawać w obronie **odmiennych, obcych i zmarginalizowanych**. Przeprowadzone przez niego badania w roku 1997 pokazywały istnienie w Hiszpanii poparcia dla neonazizmu ukrytego, jak pisze, pod postawami nieufności oraz odrzucenia wobec imigrantów. Według tych badań około 10% młodzieży przejawiało postawy rasistowskie, byłoby skłonne głosować na partię taką jak prowadzona przez Le Pena, a także deklarowało chęć wyrzucenia czarnych i Marokańczyków z kraju [Calvo Buezas, 1998: 21]. Równocześnie prezentował on optymistyczną prognozę, zgodnie z którą poziom tych postaw w hiszpańskim społeczeństwie miał wykazywać tendencję spadkową.

Według przeprowadzonego przez tego samego autora dekadę później ogólnokrajowego sondażu⁶, na pierwszym miejscu wśród grup podlegających odrzuceniu oraz ksenofobii ze strony hiszpańskiej młodzieży mieszczą się Marokańczycy, zastępując w tym zakresie Cyganów, tradycyjnie uznawanych za najbardziej dyskryminowaną zbiorowość w hiszpańskim społeczeństwie. Wyniki takie uzyskano na podstawie wskaźników dotyczących zarówno wyrażanej wobec nich antypatii, odrzucenia osób należących do tej grupy jako kolegów z klasy, a także potencjalnych kandydatów na współmałżonka, wyraźnego życzenia wyrzucenia ich z kraju etc. Obecność Marokańczyków jako kolegów z klasy przeszkadza 23,1% hiszpańskich uczniów, 32,9% uczniów deklaruje wobec nich antypatię, a 63,5% nie zawarłoby z Marokańczykiem/ką związku małżeńskiego. 28,2% uczniów nie zezwoliłoby przybyśsom z Maroka na podjęcie pracy w Hiszpanii, a 24,6% uważa, że nigdy nie zostaną zaakceptowani w hiszpańskim społeczeństwie. 49,7% badanych nie zezwoli-

⁵ Badania realizowane były w ramach porównawczego projektu, obejmującego uczniów w tym przedziale wiekowym z 21 państw (łącznie liczba respondentów: n=43 816), w tym: Hiszpanii, Portugalii, Brazylii i Puerto Rico. Na Kubie nie udzielono zgody na przeprowadzenie badań [Calvo Buezas, 1998: 26, przypis 5].

⁶ Sondaż ten przeprowadzony został w pierwszym kwartale 2008 roku, n=10 507 [Calvo Buezas, 2008].

łoby na noszenie wymaganych przez islam wobec kobiet okryć głowy⁷, a 39% chciałoby, by wyrzucono ich z Hiszpanii. Pytanie to zadawane jest uczniom hiszpańskim w tym sondażu od lat osiemdziesiątych⁸. Na przestrzeni minionych dwóch dekad obserwuje się znaczący wzrost odsetka respondentów, którzy popierają takie rozwiązania, choć ze spadkiem liczby takich deklaracji wobec przybyszów z Maroka między 2004 a 2008 rokiem. Przy tym, zarówno w przypadku Marokańczyków, jak i w odniesieniu do innych kategorii imigrantów, najwyższy odsetek deklaracji poparcia wobec wyrzucenia ich z kraju odnotowano w roku 2002. Podczas, gdy według sondażu tego samego autorstwa, przeprowadzonego w 1986 roku, 11% młodzieży szkolnej wyrzuciłoby Marokańczyków z Hiszpanii, w 1993 roku odsetek takich deklaracji wyniósł już 26,1%, w 2002 roku – 48,6%, a w 2004 roku – 46,9%.

Cyganie mieszczą się na drugim miejscu jako grupa podlegająca dyskryminacji ze strony hiszpańskiej młodzieży. 22,8% respondentów nie chciałoby chodzić z nimi razem do klasy, 37,9% deklaruje wobec nich antypatię, 58,1% nie zawarłoby z Cyganem/ką związku małżeńskiego, 32,7% wyraża pogląd, że Cyganie nie posiadają należytej kultury. Odsetek młodzieży popierającej wyrzucenie Cyganów z Hiszpanii wzrósł od połowy lat osiemdziesiątych, natomiast później podlegał wahaniom. Dane wynosiły odpowiednio: w 1986 roku – 11,4%, w 1993 roku – 30,8%, w 2002 roku – 32%, a w 2004 roku – 29,5%, a w 2008 roku 27,4% badanej młodzieży chętnie wyrzuciłoby ich z Hiszpanii.

Natomiast propozycję wyrzucenia Latynosów z Hiszpanii popierało: w roku 1986 – 4,2%, w roku 1993 – 6,4%, w roku 2002 – 15%, w roku 2004 – 12,6% respondentów. W 2008 roku Latynosów wyrzuciłoby z kraju aż 24,7% młodzieży, przy tym jeśli są oni **czarnoskórymi z Ameryki Łacińskiej** – decyzję taką podjęłoby 26,7% respondentów, a jeśli są **Indianami z Ameryki Łacińskiej** – odsetek takich deklaracji wzrasta do 27,6%. Zwiększył się również poziom dystansu społecznego wobec Latynosów. Podczas, gdy w roku 2002 nie chciało z nimi chodzić do klasy zaledwie 3,7% uczniów, w roku 2008 deklaracje takie składało 11,6% z nich. W 1993 roku nie chciałoby zawrzeć związku małżeńskiego z Latynosem/ką 13,1% respondentów, a w roku 2008

⁷ Pytanie sformułowane zostało w sposób ogólny, jako dotyczące *velo islamico*, bez sprecyzowania czy chodzi o burkę pełną, czy częściową.

⁸ Liczba respondentów została znacząco zwiększona wraz z upływem lat. Sondaż przeprowadzono w latach: 1986 (n=1 414), 1993 (n=5 168), 1997 (n=6 000), 2002 (n=11 804), 2004 (n=10 000), 2008 (n=10 507). Sondaż obejmuje również inne zakresy tematyczne, wykraczające poza problematykę artykułu. W cytowanym raporcie nie ma danych z roku 1997 dotyczących postaw hiszpańskiej młodzieży wobec imigrantów.

deklaracje takie otrzymano od 33,7% osób badanych. W roku 1997 jedynie 5,5% nie zezwoliłoby Latynosom na wjazd oraz podjęcie pracy w Hiszpanii, w roku 2008 odsetek ten wyniósł już 15,9%. Ponadto, dane uzyskane w roku 1993 wskazywały, że 38,4% hiszpańskiej młodzieży utożsamiało się z Latynosami w większym stopniu niż z pozostałymi Europejczykami, natomiast w roku 2008 odsetek ten osiągnął poziom jedynie 22,9% deklaracji. Calvo Buezas komentuje te wyniki jako świadczące o zakończeniu niegdysiejszego **romansu** Hiszpanów z tzw. kolokwialnie **braćmi z Ameryki Łacińskiej** [2008], to jest spadku aprobaty wobec nich i traktowania ich w coraz mniejszym stopniu jako repatriantów, a coraz bardziej jako intruzów.

Jeśli chodzi o Azjatów, byłoby skłonne wyrzucić ich z Hiszpanii: w roku 1986 – 7%, w roku 1993 – 11,1%, w roku 2002 – 25,8%, w roku 2004 – 13% respondentów, natomiast w roku 2008 aż 23% młodzieży hiszpańskiej chętnie wyrzuciłoby ich z kraju. Czarnoskórych przybyszów z Afryki wyrzuciłoby z Hiszpanii według deklaracji z roku 1986 – 4,2%, dane uzyskane w roku 1993 wynosiły – 14,1%, w roku 2002 – 26,7%, a w roku 2004 – 16,5% respondentów. W 2008 roku odsetek takich deklaracji wobec czarnoskórych przybyszów z Afryki wyniósł już 21,6% badanych. Odsetek młodzieży popierającej wyrzucenie Żydów z Hiszpanii wyniósł: w 1986 roku – 10,4%, w 1993 roku – 12,5%, w 2002 roku – 27,2% (wzrost przypisywany jest zaognieniu konfliktu między Izraelem a Palestyną), w 2004 roku spadł do poziomu 17,9% respondentów, przy tym pozostał wyższy niż w połowie lat osiemdziesiątych i dalej rósł – w 2008 roku wyrzuciłoby Żydów z Hiszpanii już 18,8% hiszpańskich uczniów.

Jeśli chodzi natomiast o przybyszów z Europy Wschodniej, wśród których najbardziej liczni w Hiszpanii są Rumuni, w roku 1997 jedynie 9,1% młodzieży nie zezwoliłoby im na wjazd, a także osiedlenie się w Hiszpanii⁹, natomiast w 2008 roku odsetek ten wyniósł 15,9% respondentów. Ponadto, w 2008 roku aż 26,5% młodzieży nie zezwoliłoby przybyszom z Europy Wschodniej, a zwłaszcza Rumunom na pracę w Hiszpanii [Calvo Buezas, 2008].

Według tych samych badań, ogólnie rzecz biorąc trochę ponad połowa hiszpańskiej młodzieży negatywnie ocenia imigrantów: 50,8% respondentów deklaruje, że imigranci zabierają miejsca pracy, 61,2% uważa, że zwiększają poziom narkomanii oraz przestępczości, 75% uznaje, że ich liczba w kraju jest już wystarczająca, 59,9% uważa ich obecność w Hiszpanii jako niedogodną, przy tym 21,1% uznaje, że należy wyrzucić niektórych z nich z kraju,

⁹ To jeden z nielicznych przypadków w raporcie zbiorczym, gdzie podany jest odsetek deklaracji z roku 1997. Nie umieszczono natomiast danych z pozostałych lat odnośnie tego kierunku pochodzenia.

a 40,7% zgadza się nadto ze stwierdzeniem, że imigranci zwiększają poziom terroryzmu. Wyniki badań wskazują na wysoki poziom niechęci młodzieży wobec nielegalnych przybyszów. 52,8% respondentów uznało, że nielegalnych imigrantów należy bez wyjątku wyrzucić z kraju. Przy czym 46,6% popiera prawo do łączenia rodzin przez imigrantów, a 47,5% wyraża opinię przeciwną [ibidem].

W dalszej części artykułu przedstawiam wyniki *Estudio Estatal Sobre la Convivencia Escolar en la Educación Secundaria*, który jest raportem z najszerzej bodaj zakrojonego i najbardziej aktualnego projektu badawczego dotyczącego hiszpańskiej młodzieży uczęszczającej do szkół średnich, zarówno jeśli chodzi o tematykę, jak i reprezentatywność próby. Przywołując tytuł właśnie tego projektu stworzono nagłówki prasowe dotyczące rasizmu i ksenofobii jako zjawisk, którymi są **prześiąknięte klasy szkolne**, co wydaje się być jeśli nie nadużyciem to przynajmniej dziennikarską nadinterpretacją wyników badań. Projekt objął tematykę szeroko rozumianych relacji między młodzieżą, nauczycielami oraz rodzicami, a także kwestiami instytucjonalnymi związanymi z placówkami edukacyjnymi, jakimi są hiszpańskie szkoły średnie w oczach tych grup. Uwagę skupiam na kwestiach związanych ze współistnieniem młodzieży pochodzącej z odmiennych kręgów kulturowych bądź o innym kolorze skóry, aprobatą dla agresji i przemocy, rasizmem i ksenofobią, a także prewencyjnych działaniach wychowawczych podejmowanych przez poszczególne, podlegające tym badaniom placówki edukacyjne. Jako poboczne traktuję inne kwestie związane z adolescencją, obowiązkiem szkolnym, atmosferą w klasie, zarówno w zakresie relacji między młodzieżą, jak i z nauczycielami, autorytetem tych ostatnich w oczach młodzieży, czy też problemy takie jak palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie narkotyków przez młodzież i wiele innych. Podobnie jak inne badania opinii publicznej, sondaż ten interpretowany jest przez prasę hiszpańską w sposób swobodny i wszystko wydaje się wskazywać, że cytowany jest przez dziennikarzy w ślad za agencjami informacyjnymi, choć dostęp do całości bardzo obszernego raportu wraz z wszystkimi pytaniami kierowanymi do respondentów, metodologią badań oraz wynikami nie jest trudny.

Metoda i dobór próby

Prezentowane badania stanowią efekt pracy zespołu pod kierownictwem Marii Jose Díaz-Aguado Jalón¹⁰. Przeprowadzone zostały w 2010 roku w 301 hiszpańskich szkołach średnich, na próbie 23 100 uczniów oraz 6 175 nauczycieli. Badania objęły także dyrektorów badanych placówek edukacyjnych oraz pracowników organów systemu hiszpańskiego szkolnictwa zwanych *Departamento de Orientación*¹¹. Projekt badawczy zrealizowany był na mocy umowy zawartej między Zakładem Psychologii Prewencyjnej Uniwersytetu Complutense w Madrycie oraz hiszpańskiego Ministerstwa Edukacji i Nauki, we współpracy z poszczególnymi autonomiami, w ramach statutowej działalności organu jednostki powołanej przy rzeczonym Ministerstwie o nazwie *Observatorio Estatal de la Convivencia Escolar*¹² w celu zbierania oraz analizy informacji na rzecz pokojowego współistnienia w hiszpańskich szkołach, a także opracowywania propozycji w celu polepszania jakości życia szkolnego, kształtowania dobrych praktyk i wzorców współistnienia oraz podejmowania środków na ich rzecz. Próba ustalona została w toku dwuetapowej selekcji, proporcjonalnie do wielkości poszczególnych autonomii. Przebadano respondentów z wszystkich autonomii poza jedną, która udzieliła odpowiedzi odmow-

---

¹⁰ Rosario Martinez Arias (metodologia badań), Javier Martin Babarro (nadzór techniczny), Pedro Uruñuela (koordynacja projektu z ramienia Ministerstwa Edukacji i Nauki), María Marcos, Belén Martínez (Zakład Psychologii Prewencyjnej Uniwersytetu Complutense), nadto: 17 osób koordynujących projekt w poszczególnych autonomiach, kilkaset osób odpowiedzialnych za jego ewaluację w ramach poszczególnych placówek edukacyjnych.

¹¹ Są to pomocnicze jednostki w ramach hiszpańskiego systemu szkolnictwa, odpowiedzialne za wspieranie procesu kształcenia poprzez ocenę placówki edukacyjnej pod względem dopasowania realizacji programu do specyfiki lokalnej, koordynacji zadań psychologów szkolnych, wspierania w kontakcie między rodzicami uczniów a placówką edukacyjną, adaptacji jej działalności do ponadstandardowych potrzeb ze strony uczniów, orientacji uczniów w zakresie samowiedzy, poznawania możliwości oferowanych przez szkolnictwo na poziomie szkoły wyższej, form podejmowania szkolenia zawodowego oraz orientacji w zakresie rynku pracy.

¹² To jest Rządowe Obserwatorium Współistnienia w Szkole. Jednostka ta powołana została przez Ministerstwo Edukacji i Nauki, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Sprawiedliwości oraz władze Autonomii lokalnych, przy współudziale przedstawicieli rodziców, uczniów, pracowników branży edukacyjnej, organu o nazwie Federación Española de Municipios y Provincias (tj. Hiszpańskiej Federacji Municipiów i Prowincji, Sekretarza Stanu ds. Pomocy Społecznej, Rodziny i Niepełnosprawności), Sekretarza Stanu ds. Emigracji i Imigracji, la Delegación Especial del Gobierno contra la Violencia sobre la Mujer (tj. Specjalnej Delegacji Rządowej na rzecz Przemocy wobec Kobiet), la Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas (tj. Specjalnej Delegacji Rządowej na rzecz Planu Narodowego w zakresie narkomanii) oraz el Instituto de la Juventud (tj. Instytutu ds. Młodzieży).

nej. W każdej z hiszpańskich autonomii badano respondentów z państwowych oraz prywatnych placówek edukacyjnych¹³, w których realizowany jest program obowiązkowej edukacji na poziomie szkoły średniej. W tym trybie uzyskano liczbę 16x2 jednostek, co do których ustalono liczbę respondentów proporcjonalnie do wielkości jednostki; byli oni następnie wyselekcjonowani do badań metodą losową. Badano uczniów wszystkich czterech klas¹⁴ metodą ankiety wypełnianej w sali komputerowej odnośnej placówki edukacyjnej, kadra nauczycielska wypełniała ankiety na terenie obiektu szkoły bądź poza nią [patrz więcej Díaz-Aguado Jalón et al., 2010: 112-117].

Wyniki badań

Dyspozycje młodzieży do podejmowania współpracy z osobami o innym pochodzeniu etnicznym lub kulturze

W ramach sondażu, sprawdzano dyspozycje hiszpańskiej młodzieży do podejmowania współpracy dotyczącej zadań szkolnych z osobami o innym pochodzeniu etnicznym bądź reprezentujących odmienne kultury. W tym celu, zadawano uczniom pytanie o chęć do współpracy, na które odpowiadali według 5-stopniowej skali Likerta. Jak pokazują wyniki [ibidem: 79, tab. 57], najwyższy odsetek hiszpańskiej młodzieży uczęszczającej do szkół średnich wyraża gotowość do podjęcia współpracy, tj. podejmowania razem zadań w ramach uczęszczania do placówki edukacyjnej z osobą z Europy Zachodniej. Chęć taką deklaruje 77,5 % (łącznie: zdecydowanie – 39,6%, raczej – 37,9%), a niechęć wyraża 15% (zdecydowanie – 8%, raczej – 14,2%)¹⁵. O parę

¹³ Poza Melillą (eksterytorialna jednostka administracyjna Hiszpanii na wybrzeżu Maroka), gdzie badano jedynie respondentów z publicznych szkół średnich.

¹⁴ Rozkład statystyczny próby badanej młodzieży według klasy nauczania był następujący: klasa I – 25,2%, II – 24,7%, III – 24,4%, IV – 22,7%, natomiast według płci: K – 50,1%, M – 49,9% respondentów. Rozkład statystyczny wieku kadry nauczycielskiej był następujący: poniżej 25 roku życia – 1%, w przedziałach wiekowych: 26-30 – 10,4%, 31-40 – 33,4%, 41-50 – 32,5%, 51-60 – 20,3%, a powyżej roku życia 60 – 2,4% badanych. Staż pracy nauczycieli wynosił, odpowiednio – ogółem oraz w aktualnej placówce edukacyjnej: do 1 roku – 10% oraz 25%, 2-3 lata – 10,1%, 16,7%, 4-5 lat – 8,5%, 9,8%, 6-10 lat – 19,2%, 18,3%, 11-20 lat – 25,2%, 18,1%, powyżej 20 lat – 27,1%, 12% (Díaz-Aguado Jalón et al. 2010: 114-116).

¹⁵ Można domniemywać, że część młodzieży, która deklaruje brak skłonności do nawiązania współpracy, zwłaszcza z osobą z Europy Zachodniej czy Stanów Zjednoczonych kieruje się obawą o barierę językową. Może mieć to miejsce zwłaszcza, że znajomość języka angielskiego jest wśród hiszpańskiej młodzieży słaba w porównaniu do ich rówieśników z innych państw Europy Zachodniej. Wielu z nich nie jest chętnych do jego nauki czy prób komuni-

punktów procentowych mniej osób byłoby skłonnych wykonywać zadania razem z przybyszem ze Stanów Zjednoczonych, tj. 71,3% (zdecydowanie – 35,4%, raczej – 35,9%), niechętnych do nawiązania takiego kontaktu jest 28,7% (zdecydowanie – 11,2%, raczej – 17,5%). Znacząca większość młodzieży uczęszczającej do szkół średnich byłaby skłonna współpracować również z Azjatą¹⁶. Deklarację taką złożyło 57% (zdecydowanie – 18,9%, raczej – 28,1%), a niechęć do nawiązania kontaktu wyraziło 43% badanych (zdecydowanie – 14,5%, raczej – 28,5%). Nieznacznie niższy odsetek młodzieży wyraża chęć nawiązania relacji o takim charakterze z Latynosem, tj. 56,2% (zdecydowanie – 23,2%, raczej – 33%), a nie byłoby skłonne do niej 43,8% (zdecydowanie – 18,3%, raczej – 25,5%). Na piątym miejscu plasują się przybysze z Europy Wschodniej, z którymi chętnie współpracowałoby 52,6% (zdecydowanie – 16,8%, raczej – 35,8%), a niechęć wyraziło 47,4% (zdecydowanie – 16%, raczej – 31,4%). Niewiele mniejszy odsetek hiszpańskiej młodzieży podjąłby działania razem z przedstawicielem czarnej Afryki, co deklaruje 54,4% (zdecydowanie – 18,4%, raczej – 36%), a niechęć wyraża 45,6% (zdecydowanie – 18,1%, raczej – 27,5%). Mniej osób byłoby skłonnych nawiązać współpracę w zadaniach szkolnych z przedstawicielem diaspory żydowskiej, tj. 43,5% (zdecy-

kacji, które wykraczają poza wymogi przelotnych kontaktów, opartych na podstawowych zwrotach i sprymitywizowanej gramatyce angielskiej. W badaniach nie umieszczono pytania dotyczącego motywacji respondentów. Wśród innych powodów może ona obejmować zarówno dyskryminację, jak ma to miejsce w stosunku do grup, z którymi młodzi Hiszpanie są najmniej skłonni podjąć współpracę, jak i barierę komunikacyjną wobec grup, które osiągnęły wyniki jako **najbardziej atrakcyjne** towarzyszko. Równie dobrze powodem może być reputacja przedstawicieli danego kręgu kulturowego jako rzetelnych czy pracowitych. Czynniki te mogą w pewnym stopniu zakłócać wyniki i przyjmowanie wyżej wymienionych danych procentowych jako wskaźników o dyskryminacji, jak czyni hiszpańska prasa nie jest w pełni zasadne.

¹⁶ W nawiasie podano respondentom uszczegółowienie dotyczące etniczności/krajów pochodzenia w następujący sposób: Azjata (Chiny, Japonia, Indonezja, Filipiny...), Europa Wschodnia (Polska, Rumunia, Ukraina...), Afrykanie (z czarnej Afryki), Europa Zachodnia (Francja, Anglia, Włochy...) [każdorazowo zachowuję trzykropek zgodnie z wersją oryginalną]. Pozostałych grup wymienionych powyżej w tekście nie opatrzone dodatkową informacją w nawiasie; nadto, przy Żydach i Cyganach pojawia się określenie *pueblo*, które wskazuje na wspólnotowość (fakt, że „kandydaci na przyjaciół” są przedstawicielami tych wspólnot w zakresie podtrzymywania wzorców obyczajowych, są ortodoksyjni itp.), co może wpływać na zakłócenie wyników. W przypadku Żydów należy tłumaczyć *Pueblo judío* jako diaspore żydowską. *Pueblo gitano*, które można tłumaczyć dosłownie jako lud romski ze względu na rzadkie użycie tego określenia (a także domyślną wspólnotowość tej grupy etnicznej) zastępuję konsekwentnie wyrazem Cyganie. Alternatywnie można posługiwać się bardziej poprawną politycznie nazwą Romowie, jednak zostawiam bardziej tradycyjne, choć uważane w Polsce za pejoratywne określenie przez wzgląd na jego większą paralelność semantyczną z hiszpańskim określeniem *gitanos*.

dowanie – 12,6%, raczej – 30,9%), niechętnych kontaktom z nimi jest 56,5% (zdecydowanie – 23%, raczej – 33,5%). Jeszcze mniejszy odsetek młodzieży deklaruje chęć do współpracy z Marokańczykiem, tj. 35,8% (zdecydowanie – 10,9%, raczej – 24,9%), a niechętnych jest 64,3% (zdecydowanie – 29,7%, raczej – 34,6%). Na ostatnim miejscu plasują się Cyganie, z którymi 32,9% deklaruje chęć do współpracy (zdecydowanie – 11,1%, raczej – 21,8%), a niechętnych jest im 67,1% (zdecydowanie – 31,7%, raczej – 35,4%). Choć są oni mniejszością etniczną, która stale według hiszpańskich badań opinii społecznej jest najbardziej dyskryminowana, wynik procentowy dotyczący chęci ze strony młodzieży do podejmowania z nimi działań jest wyższy niż wskazywałyby na to medialne wizerunki całkowitego ich odrzucenia przez Hiszpanów.

Aprobata wobec przemocy, dyskryminacji, rasizmu oraz ksenofobii wśród uczniów

W bloku dotyczącym tej tematyki¹⁷ wprowadzono zmienną w postaci płci w związku z faktem, że postawy w tym zakresie zazwyczaj różnią się znacząco wśród dziewcząt i chłopców w wieku szkolnym¹⁸. Przedstawiono uczniom w pierwszym rzędzie pytania dotyczące stosowania przemocy w relacjach międzyludzkich, zarówno traktowanych w kategoriach ogólnych jako odnoszących się do relacji między kolegami czy koleżankami, jak i między uczniami a ich rodzicami. Podane stwierdzenie o treści: „jeśli ktoś Cię uderzy i nie oddasz, wówczas pozostali będą myśleć, że jesteś tchórzem” spotkało się z potwierdzeniem ze strony 30,7% uczniów (zdecydowanie – 11,1%, raczej – 19,6%, dane według płci wynosiły: 36,9% chłopców (zdecydowanie – 14,4%, raczej – 22,5%) oraz 24,5% dziewcząt (zdecydowanie – 7,7%, raczej – 16,8%). Stwierdzeniu temu zaprzeczyło 69,3% uczniów (zdecydowanie – 43,7%, raczej – 25,6%), w tym 63,2% chłopców (zdecydowanie – 37%, raczej – 26,2%) oraz 45,6% dziewcząt w wieku szkolnym (zdecydowanie – 50,4%, raczej – 25,2%). Z podanym uczniom stwierdzeniem, że „trzeba powodować u niektórych osób strach, by Cię szanowały” zgodziło się 14% uczniów (zdecydowanie –

¹⁷ Blok ten zatytułowany został w sondażu: *Postawy i opinie na temat przemocy i nietolerancji wśród uczniów*. Niektóre pytania dotyczące aprobaty wobec stosowania przemocy między uczniami, a także ze strony rodziców wobec dzieci pomijam z tego względu, że wykraczają poza tematykę omawianą w niniejszym artykule [por. więcej Díaz-Aguado Jalón et al., 2010: 63-66, tab. 41-43].

¹⁸ Dane procentowe uzyskane na podstawie odpowiedzi dziewcząt [Díaz-Aguado Jalón et al., 2010: 65, tab. 42], dane uzyskane na podstawie odpowiedzi chłopców [ibidem: 66, tab. 43], zagregowane dane procentowe na podstawie odpowiedzi uczniów obu płci [ibidem: 63-64, tab. 41].

3,9%, raczej – 10,1%), dane według płci wynosiły: 17,5% chłopców (zdecydowanie – 5,2%, raczej – 12,3%) oraz 10,5% dziewcząt (zdecydowanie – 2,6%, raczej – 7,9%), natomiast zaprzeczyło 85,9% uczniów (zdecydowanie – 60,6%, raczej – 25,3%), według płci: 82,5% chłopców (zdecydowanie – 55,8%, raczej – 26,7%) oraz 89,5% dziewcząt (zdecydowanie – 65,5%, raczej – 24%). Stwierdzenie o treści: „mężczyzna, który wydaje się agresywny jest bardziej atrakcyjny” spotkało się z aprobatą 7,3% uczniów (zdecydowanie – 2,1%, raczej – 5,2%), według płci: 6,9% chłopców (zdecydowanie – 2,2%, raczej – 4,7%), oraz 7,6% dziewcząt (zdecydowanie – 2,1%, raczej – 5,5%), a dezaprobatą ze strony 92,8% uczniów (zdecydowanie – 73,6%, raczej – 19,2%), według płci: 93,1% chłopców (zdecydowanie – 75%, raczej – 18,1%) oraz 92,4% badanych uczennic (zdecydowanie – 72,2%, raczej – 20,2%). Jak pokazują powyższe wyniki, potwierdzone także przez odpowiedzi na pytania o podobnej treści, jakie umieszczono w sondażu, poziom aprobaty wobec stosowania przemocy, wywoływania strachu u kolegów oraz agresji nie jest wśród uczniów wysoki. Pod koniec omawianego bloku umieszczono dwa stwierdzenia odnoszące się w sposób bezpośredni do rasizmu i ksenofobii z prośbą o opinię ze strony badanych uczniów. Proszono o ustosunkowanie się do faktu, że „w różnych państwach europejskich pojawiają się grupy propagujące działania jawnie dyskryminacyjne, w tym związane z przemocą wobec określonych mniejszości (Marokańczyków, Cyganów, Żydów...¹⁹). Do jakiego stopnia aprobujesz działania tych grup?” – odpowiedzi na to pytanie popierające działania grup o takim profilu udzieliło 7,8% uczniów (zdecydowanie – 2,7%, raczej – 5,1%), dane według płci wynosiły: 9,6% chłopców (zdecydowanie – 3,7%, raczej – 5,9%) oraz 6% dziewcząt (zdecydowanie – 1,8%, raczej – 4,2%). Odmówiło natomiast aprobaty 92,2% badanych uczniów (zdecydowanie – 75%, raczej – 17,2%), dane według płci wynosiły: 90,5% chłopców (zdecydowanie – 71,1%, raczej – 19,4%) oraz 93,9% dziewcząt (zdecydowanie – 79%, raczej – 14,9%). Zapytano również uczniów, czy „byliby skłonni głosować na partię polityczną o programie rasistowskim lub ksenofobicznym”. Na pytanie to twierdząco odpowiedziało 5,5% uczniów (zdecydowanie – 2,1%, raczej – 3,4%), dane według płci wynosiły: 7,4% chłopców (zdecydowanie – 3,1%, raczej – 4,3%) w porównaniu do 3,9% dziewcząt (zdecydowanie – 1,4%, raczej – 2,5%). Zaprzeczyło 94,4% uczniów (zdecydowanie – 84,2%, raczej – 10,2%), dane według płci wynosiły:

---

¹⁹ Pozostawiam trzykropek zgodnie z wersją oryginalną pytania, które kierowane było do respondentów.

92,6% chłopców (zdecydowanie – 80,7%, raczej – 11,9%) oraz 96,1% dziewcząt (zdecydowanie – 87,6%, raczej – 8,5%).

Pochodzenie z innego kraju, kolor skóry i bycie Cyganem wśród przyczyn przemocy

Jak pokazują poniższe wyniki, pochodzenie z innego kraju, kolor skóry, a także bycie Cyganem/ką, które jest uważane za najbardziej społecznie piętnowane w Hiszpanii pochodzenie etniczne, nie są umieszczane według respondentów na pierwszych miejscach jako przyczyny przemocy w szkole. Dotyczy to zarówno opinii wyrażanych przez uczniów, którzy zadeklarowali, że byli ofiarami przemocy szkolnej, jak i tych, którzy sami stosowali przemoc wobec kolegów. Szczegółowe dane przedstawiam w poniższych dwóch akapitach.

Opinie wyrażane przez ofiary przemocy w szkole

W bloku tym zadano pytania jedynie tym spośród uczniów, którzy zadeklarowali, że zdarzało im się być w szkole ofiarą w relacjach z kolegami lub koleżankami²⁰. Proszono ich następnie o wyjaśnienie, które z podanych w kafeterii przyczyn były według nich przyczyną znęcania się nad nimi [Díaz-Aguado Jalón et al., 2010: 53, tab. 31]. Przyczyny, jakie wiążą z byciem ofiarą to według respondentów w pierwszym rzędzie: „zawiść ze strony innych” (32,21%) oraz „niepodejmowanie obrony” (32,15%). Każde z tych dwóch wyjaśnień podał niemal co trzeci badany. W dalszej kolejności uczniowie wymieniali następujące przyczyny, z jakich byli ofiarą znęcania się: „bycie w szkole nowym” (23,02%), „grubszym” (18,94%), „bycie w dobrych relacjach z nauczycielami” (17,84%), „bycie takim, kto nie zachowuje się jak większość chłopaków” (16,43%) bądź „bycie taką, która nie zachowuje się jak większość dziewczyn” (16,3%) „bycie odosobnionym, bez kolegów czy koleżanek” (15,8%). O parę punktów procentowych mniej respondentów odpowiedziało, że przyczyną rzeczonych działań podejmowanych wobec nich przez innych uczniów było uzyskiwanie słabych ocen (12,11%), a w jeszcze dalszej kolejności: „pochodzenie z innego kraju” (10,72%), „bycie szczuplejszym od innych” (9,34%), „kolor skóry” (9,2%), „powtarzanie klasy” (8,97%), „jakaś forma niesprawności” (6,43%), „bycie Cyganem/ką” (5,52%), natomiast na ostatnim miejscu wymieniano „uzyskiwanie dobrych ocen” (2,11%).

---

²⁰ Całkowita liczba uczniów, które udzieliły takiej deklaracji: n=3 822.

Opinie wyrażane przez agresorów szkolnych

Podobne pytanie zadano tym spośród uczniów, którzy według swych deklaracji stosują agresję wobec kolegów [ibidem: 54, tab. 32]. Zapytano, jakie są tego przyczyny i podano tę samą kafeterię możliwych odpowiedzi. Rozkład wyników był następujący: „bycie osamotnionym, nieposiadanie kolegów czy koleżanek” (26,6%), „zawiść ze strony innych” (32,21%), „niepodejmowanie obrony” (32,15%), „bycie osobą nową w placówce edukacyjnej” (23,02%), „bycie grubszym” (18,94%), „utrzymywanie dobrych kontaktów z nauczycielami” (17,84%), „niezachowywanie się tak jak większość (chłopców/dziewcząt)”, odpowiednio: 16,43%, 16,3%; czy też „uzyskiwanie słabych ocen” (12,11%). Autorzy badań podkreślają, że pochodzenie z innego kraju, kolor skóry oraz bycie Cyganem/ką są zdecydowanie rzadziej podawanymi przez respondentów przyczynami niż zawiść ze strony innych, niepodejmowanie obrony, bycie osobą nową w placówce edukacyjnej czy bycie grubszym. Traktują te dane jako świadczące o niskim poziomie wiktymizacji ze względu na te przyczyny.

*Działania na rzecz równości i tolerancji w hiszpańskiej szkole**Realizacja wartości takich jak równość i tolerancja w opinii młodzieży*

W ramach sondażu podano uczniom szereg stwierdzeń dotyczących realizacji wartości takich jak równość i tolerancja [ibidem: 73, tab. 53]. Istotne kwestie w zakresie podejmowanej w artykule tematyki, tj. rasizm, uwaga poświęcana przybyšsom oraz akceptacja ich przez kolegów z klasy omawiam poniżej. W pierwszym rzędzie pytano młodzież, czy w ich szkole prowadzone są „zajęcia na temat rasizmu oraz uszczerbku, jaki powoduje, a także jego genezy, ewolucji i przyczyn”. Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 30,3% (zdecydowanie – 8,3%, raczej – 22%), a zaprzeczyło 69,7% uczniów (zdecydowanie – 27%, raczej – 42,7%). Drugie pytanie dotyczyło „wystarczającej ilości uwagi, którą nauczyciele poświęcają uczniom pochodzącym z innych kręgów kulturowych czy państw”. Nauczyciele poświęcają im odpowiednio dużo uwagi według 60,4% uczniów (zdecydowanie – 27,8%, raczej – 32,6%), ze stwierdzeniem tym nie zgodziło się 29,6% spośród badanej próby (zdecydowanie – 7%, raczej – 22,6%). W trzeciej kolejności proszono o ustosunkowanie się do stwierdzenia, że „uczniowie, którzy pochodzą z innych kręgów kulturowych lub państw są dobrze przyjmowani przez kolegów i koleżanki”. Zgadza się z tym stwierdze-

niem 63,9% (zdecydowanie – 19,8%, raczej – 44,1%), a nie zgadza się 36,1% badanych uczniów szkół średnich (zdecydowanie – 6,1%, raczej – 30%)²¹.

Realizacja wartości takich jak równość i tolerancja w opinii nauczycieli

Podobne stwierdzenia podano nauczycielom z prośbą o ustosunkowanie się, z modyfikacją dotyczącą działań podejmowanych przez nich samych, a także drobną zmianą w postaci jednego dodatkowego pytania [por. ibidem: 75, tab. 54]. Proszono o złożenie deklaracji, czy „pomagają uczniom w zrozumieniu, czym jest rasizm oraz uszczerbku, jaki powoduje, a także jego genezy, ewolucji i przyczyn”, zgodziło się z tym stwierdzeniem 69,9% (zdecydowanie – 21%, raczej – 48,9%), a zaprzeczyło 30% nauczycieli (zdecydowanie – 4,2%, raczej – 25,8%). Drugie stwierdzenie dotyczyło tego, czy „uczą swoich wychowanków szanować i cenić inne kultury”, co potwierdziło 86,8% (zdecydowanie – 33,2%, raczej – 53,6%), a zaprzeczyło 13,2% (zdecydowanie – 1,1%, raczej – 12,1%). Trzecie stwierdzenie dotyczyło „wystarczającej ilości uwagi, którą nauczyciele poświęcają uczniom pochodzącym z innych kręgów kulturowych czy państw”. Deklaracje, że poświęcają im odpowiednio dużo uwagi złożyło 85,5% (zdecydowanie – 27,4%, raczej – 58,1%), a zaprzeczyło 14,5% (zdecydowanie – 1,4%, raczej – 13,1%). W dalszej kolejności proszono nauczycieli o ustosunkowanie się do stwierdzenia, że „starają się sprawić, by uczniowie, którzy pochodzą z innych kręgów kulturowych lub państw byli dobrze przyjmowani przez kolegów i koleżanki”. Zgodziło się z tym stwierdzeniem 89,5% (zdecydowanie – 31,4%, raczej – 58,1%), a przeciwną deklarację złożyło 10,5% nauczycieli (zdecydowanie – 1,2%, raczej – 9,3%).

---

²¹ Ten blok tematyczny obejmował również pytania dotyczące równości między płciami, walki ze zjawiskiem *machismo* w ramach działań wychowawczych, a także zapewniania przez placówkę edukacyjną realizacji ponadstandardowych potrzeb uczniów. Tych pytań i wyników nie omawiam ze względu na to, że wykraczają poza tematykę artykułu (to samo dotyczy kolejnych dwóch bloków, w których te same bądź podobne pytania zadawano nauczycielom). Tak zwane w badaniach **ponadstandardowe potrzeby** mogą dotyczyć zarówno uczniów mających problemy z przyswajaniem wiedzy, sprawiających problemy wychowawcze czy wymagających więcej uwagi ze strony nauczycieli, ale mogą również odnosić się do problemów adaptacyjnych wynikających z faktu pochodzenia z innego kręgu kulturowego czy kraju, szeregu powyższych problemów zaistniałych w ich rezultacie, bariery językowej itp. Ponieważ w odniesieniu do żadnego pytania w ramach przeprowadzonego projektu badawczego nie ma uszczegółowienia rodzaju tychże ponadstandardowych problemów, ani prośby do respondentów o podanie ich przyczyn, pytania te pozostają zbyt ogólne, by omawiać je w niniejszym artykule.

Realizacja wartości takich jak równość i tolerancja w opinii pracowników Departamento de Orientación

Podobne stwierdzenia, również z drobnymi modyfikacjami, podano pracownikom rejonowych Departamento de Orientación z prośbą o złożenie deklaracji [ibidem: 76-77, tab. 55]. Proszono mianowicie o odpowiedź, czy w szkołach prowadzone są „zajęcia na temat rasizmu oraz uszczerbku, jaki powoduje, a także jego genezy, ewolucji i przyczyn”. Deklarację taką złożyło 56,5% (zdecydowanie – 7,3%, raczej – 49,2%), a zaprzeczyło 42,4% respondentów (zdecydowanie – 3,5%, raczej – 38,9%). Drugie stwierdzenie dotyczyło tego, czy „prowadzone są zajęcia z zakresu edukacji międzykulturowej, aby uczyć młodzież szacunku dla innych kultur i uznawania ich wartości”, co potwierdziło 60,1% (zdecydowanie – 8,5%, raczej – 51,6%), a zaprzeczyło 40,3% (zdecydowanie – 2,8%, raczej – 37,5%). Trzecie stwierdzenie miało na celu sprawdzenie, czy w ich opinii „nauczyciele poświęcają wystarczająco dużo uwagi uczniom pochodzącym z innych kręgów kulturowych lub państw”. Deklaracje, że nauczyciele poświęcają im odpowiednio dużo uwagi złożyło 86,7% (zdecydowanie – 19,9%, raczej – 66,8%), a zaprzeczyło jedynie 13,5% (zdecydowanie – 1,8%, raczej – 11,7%) pracowników Departamentu. W dalszej kolejności proszono respondentów o ustosunkowanie się do stwierdzenia, że „uczniowie, którzy pochodzą z innych kręgów kulturowych lub państw są dobrze przyjmowani przez kolegów i koleżanki”. Zgodziło się z tym stwierdzeniem 79,1% (zdecydowanie – 12,2%, raczej – 66,9%), a przeciwną deklarację złożyło 21% pracowników Departamentu (zdecydowanie – 2,1%, raczej – 18,9%).

Realizacja wartości takich jak równość i tolerancja w opinii dyrektorów szkół

Podobne stwierdzenia, również z drobnymi modyfikacjami, podano dyrektorom szkół z prośbą o złożenie deklaracji [ibidem: 78, tab. 56]. Proszono mianowicie o odpowiedź, czy w prowadzonych przez nich placówkach edukacyjnych prowadzone są „zajęcia na temat rasizmu oraz uszczerbku, jaki powoduje, a także jego genezy, ewolucji i przyczyn”. Deklarację taką złożyło 74,6% (zdecydowanie – 17,4%, raczej – 57,2%), a zaprzeczyło 25,4% dyrektorów (zdecydowanie – 0,7%, raczej – 24,7%). Drugie stwierdzenie dotyczyło tego, czy w kierowanych przez nich placówkach „prowadzone są zajęcia z zakresu edukacji międzykulturowej, aby uczyć młodzież szacunku dla innych kultur i uznawania ich wartości”, co potwierdziło 75,9% (zdecydowanie – 22%, raczej – 53,9%), a zaprzeczyło 24,4% (zdecydowanie – 1%, raczej – 23,4%). Trzecie stwierdzenie miało na celu sprawdzenie, czy w opinii dyrekcji „nauczyciele poświęcają

wystarczająco dużo uwagi uczniom pochodzącym z innych kręgów kulturowych lub państw”. Deklaracje, że nauczyciele poświęcają im odpowiednio dużo uwagi złożyło 95,4% (zdecydowanie – 42,9%, raczej – 52,5%), a zaprzeczyło jedynie 4,7% (zdecydowanie – 1,7%, raczej – 3%) dyrektorów. W dalszej kolejności proszono dyrektorów szkół o ustosunkowanie się do stwierdzenia, że „uczniowie, którzy pochodzą z innych kręgów kulturowych lub państw są dobrze przyjmowani przez kolegów i koleżanki”. Zgodziło się z tym stwierdzeniem 91,7% (zdecydowanie – 22,7%, raczej – 69%), a przeciwną deklarację złożyło 8,3% dyrektorów placówek edukacyjnych (zdecydowanie – 1%, raczej – 7,3%).

Uczestnictwo młodzieży w programach edukacyjnych skierowanych na pokojowe współistnienie oraz zapobieganie przemocy

Zdecydowana większość młodzieży z hiszpańskich szkół średnich deklaruje, że uczestniczyli w programach edukacyjnych ukierunkowanych na tak zwane *convivencia*, to jest pokojowe współistnienie [ibidem: 88, tab. 64]. Spośród badanych uczniów, 84,3% potwierdza, że uczestniczyło w takich działaniach, a jedynie 15,7% udzieliło odpowiedzi przeciwnej. Na szczegółowe pytanie dotyczące treści tychże programów, 74,8% odpowiedziało, że uczestniczyło w szkoleniach, zorientowanych na zwiększenie „tolerancji i szacunku między kulturami”, wobec 25,2% młodzieży, która w takich działaniach edukacyjnych nie uczestniczyła. Inne treści celowych programów edukacyjnych dotyczyły (wyniki podaję w kolejności malejącej według odsetka odpowiedzi twierdzących): „równego statusu kobiet i mężczyzn” (tak – 78%, nie – 22%), „rozwiązywania konfliktów społecznych” (tak – 75,3 %, nie – 24,7%), „zapobiegania przemocy” (tak – 73,4%, nie – 26,6%), „uczenia się poprzez współpracę” (tak – 60,1%, nie – 39,9%), „rozwiązywanie konfliktów poprzez mediację”²² (tak – 56,7%, nie – 43,3%), „znęcania się we wzajemnych relacjach między uczniami”²³ (tak – 56,5%, nie – 43,5%), „umiejętności społecznych” (tak – 55,9%, nie – 44,1%) oraz „partycypacji demokratycznej” (tak – 54,1%, nie – 45,9%).

²² W kierowanym do uczniów pytaniu umieszczono w nawiasie wyjaśnienie dotyczące mediacji, eliminujące możliwość błędnego rozumienia przez nich tego pojęcia.

²³ Oryginalne określenie, jakiego użyto w zastosowanej metodzie to: *acoso entre iguales* (dosł. znęcanie się między równymi). Jest ono odpowiednikiem angielskiego, znanego polskim socjologom terminu *bullying*, inne pokrewne terminy to m.in. *acoso laboral*, tj. *mobbing* w miejscu pracy, *acoso sexual*, tj. znęcanie się na tle seksualnym (będąca dla Hiszpanów bardziej obszernym znaczeniowo pojęciem niż *violencia sexual*, tj. przemoc na tle seksualnym), *acoso psicológico*, tj. znęcanie się o charakterze psychologicznym.

Wnioski i zakończenie

Przedstawiane badania wskazują, że jakość współistnienia w szkole jest oceniana wysoko zarówno przez uczniów hiszpańskich szkół średnich, ich nauczycieli, dyrektorów szkół oraz pracowników Departamentu. Aprobata wobec przemocy w szkole, a także dyskryminacji, rasizmu i ksenofobii, wyrażana przez mniejszość badanej młodzieży, choć niepokojąca, nie jest w żadnym razie zjawiskiem specyficznym dla środowiska szkolnego, a odzwierciedla istnienie tych problemów w społeczeństwie. W ramach hiszpańskiego systemu edukacyjnego podejmowane są działania ukierunkowane na uczenie pokojowego współistnienia. Obejmują one m.in. propagowanie tolerancji, uczenie rozwiązywania konfliktów oraz mediacji, a także promowanie partycypacji demokratycznej. Co istotne, na stałe wpisane są współcześnie w te działania cele związane z integracją imigrantów w społeczeństwie hiszpańskim. Działania te obejmują walkę z ksenofobią i rasizmem, a także edukację międzykulturową [por. np. Olmo Pintado, 2007: 187-203], mającą uczyć młodzież aprobata wobec osób pochodzących z odmiennych kręgów kulturowych czy też mających inny kolor skóry. Podejmowane są środki na rzecz szkolenia nauczycieli w tym zakresie, koordynacji między placówkami edukacyjnymi, wdrażania programów prewencyjnych, konsekwentnie obejmują je hiszpańskie podręczniki edukacji obywatelskiej oraz towarzyszące im przewodniki dla nauczycieli [np. Salas Ximelis (red.), Bellido Cruz, García Martín, García Peña, 2007a, 2007b], a także proponuje się budowanie w ramach szkół zespołów wśród uczniów mających działać na rzecz realizacji powyższych celów.

Bibliografia

- Aranda Campoy Tomás Jesús, Pantoja Vallejo Antonio (2005), *Hacia una expresión de diferentes culturas en la aula. Percepciones sobre la educación multicultural*, "Revista de Educación", No. 336.
- Calvo Buezas Tomás (2008), *Actitudes ante la inmigración y cambio de valores. La encuesta escolar 2008*, Madrid, Centro de Estudios sobre Migraciones y Racismo UCM, Madrid.
- Calvo Buezas Tomás (1998), *La violencia rasista y xenófoba. Una minoría frente a una mayoría de jóvenes solidarios*, "Estudios de Juventud", No. 42.
- Díaz Aguado Jalón María et al. (2010), *Estudio estatal sobre la convivencia escolar en la educación secundaria obligatoria. Desde las perspectivas del alumnado, el profesorado, los Departamentos de Orientación y los Equipos Directivos*, Madrid, Ministerio de Educación, Secretaría de Estado de Educación y Formación Profesional, Dirección General de Evaluación y Cooperación Territorial, Subdirección General de Relaciones con las Administraciones Territoriales.

- Esperanza Casado Fco Javier (2006), *La problemática convivencial en nuestros centros educativos ¿Qué podemos hacer? Avances en Supervisión Educativa*, "Revista de la Asociación de Inspectores de Educación de España", No. 2.
- Ibarra Esteban (2009a), *Crisis Económica, Xenofobia y Neofascismo en España*, Informe Raxen. Especial 2009. Movimiento contra la Intolerancia. Racismo, Xenofobia, Antisemitismo, Islamofobia, Neofascismo, Homofobia y otras manifestaciones relacionadas de Intolerancia a través de los hechos. Unión Europea, Fondo Social Europeo/Ministerio de Trabajo e Inmigración, Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración, Dirección General de Integración de los Inmigrantes, Madrid.
- Ibarra Esteban (2008), *Derechos Humanos para todos los inmigrantes*, 60.º Aniversario. Informe Raxen. Movimiento contra la Intolerancia. Racismo, Xenofobia, Antisemitismo, Islamofobia, Neofascismo, Homofobia y otras manifestaciones relacionadas de Intolerancia a través de los hechos. Unión Europea, Fondo Social Europeo/Ministerio de Trabajo e Inmigración, Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración, Dirección General de Integración de los Inmigrantes, No. 40, Diciembre, Madrid.
- Ibarra Esteban (2009b), *Diálogo Intercultural y Derechos Humanos*, Informe Raxen. Movimiento contra la Intolerancia. Racismo, Xenofobia, Antisemitismo, Islamofobia, Neofascismo, Homofobia y otras manifestaciones relacionadas de Intolerancia a través de los hechos. Unión Europea, Fondo Social Europeo/Ministerio de Trabajo e Inmigración, Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración, Dirección General de Integración de los Inmigrantes, No. 44, Diciembre, Madrid.
- Ibarra Esteban (2010), *Ofensiva Xenófoba durante la Crisis Económica*, Informe Raxen. Especial 2010. Movimiento contra la Intolerancia. Racismo, Xenofobia, Antisemitismo, Islamofobia, Neofascismo, Homofobia y otras manifestaciones relacionadas de Intolerancia a través de los hechos. Unión Europea, Fondo Social Europeo/Ministerio de Trabajo e Inmigración, Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración, Dirección General de Integración de los Inmigrantes, Madrid.
- Kymlicka Will (1996), *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford, Clarendon Press, Oxford University Press.
- Kymlicka Will (2009), *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford University Press.
- May Stephen (1999), *Critical Multiculturalism and Cultural Difference. Avoiding Essentialism*, (in:) S. May (ed.), *Critical Multiculturalism. Rethinking Multicultural and Antiracist Education*, London, Falmer Press.
- Modood Tariq (2007), *Multiculturalism. A Civic Idea*, Cambridge, Polity Press.
- Moller Okin Susan (1997), *Is Multiculturalism Bad for Women*, "Boston Review, A Political and Literary Forum", October/November.
- López Pacheco Jesús (2010), *Unidad didáctica "Danzas del mundo"*, "Emásf. Revista digital de educación física", No. 5.
- Martí Puig Manuel, Moliner García María Odet (2002), *Estrategias didácticas para la solución cooperativa de conflictos y toma de decisiones consensuadas. Mejorar la convivencia en la aula*, "Revista electrónica interuniversitaria de formación de profesorado", Vol. 5, No. 3.
- Navarro Perales María José (1992/1993), *Educación intercultural, currículo y acción tutorial*, "Enseñanza & Teaching. Revista interuniversitaria de didáctica", No. 10-11.

- Olmo Pintado (del) Margarita (2007), *La articulación de la diversidad en la escuela. Un proyecto de investigación en curso sobre las "Aulas de Enlace"*, "Revista de Dialectología y Tradiciones Populares", Tomo 62, Cuaderno 1 (numer poświęcony tematowi: Valles i inne dzielnice Madrytu oraz artykulacja ich tożsamości miejskich).
- Otoubi Onana, Paulin Pierre (2006), *Discriminación, multiculturalidad e interculturalidad en España. Un análisis desde la escolarización de la infancia subsahariana*. Colección Educación Crítica, No. 7, IEPALA Editorial, Madrid.
- Pastor Vicedo Juan Carlos, González Villora Sixto, Cuevas Campos Ricardo, Gil Madrona Pedro (2010), *El profesorado de educación física ante la inmigración*, "Cuadernos de Psicología de Deporte", Vol. 10, No. 3 (numer specjalny).
- Phillips Anne (2007), *Multiculturalism without Culture*, Princeton, Princeton University Press.
- Salas Ximelis Antonio (red.), Bellido Cruz Luis José, García Martín Sergio, García Peña José Luis (2007a), *Educación para la Ciudadanía. Guía didáctica*, Proyecto Equalia, ESO, León, Editorial Everest, S.A.
- Salas Ximelis Antonio (red.), Bellido Cruz Luis José, García Martín Sergio, García Peña José Luis (2007b), *Educación para la Ciudadanía*, Proyecto Equalia, ESO, León, Editorial Everest, S.A.
- Salomón Sancho Lourdes, Delgado Ana M., Oliver Cuello Rafael (2006), *Hacia un aula virtual plurilingüe y multicultural*, "RED, Revista de Educación a Distancia", No. 15.
- Santa Cruz Iñaki Botton (de) Lena, Gómez Aitor, Ramis Mimar, Serradell Olga (2007), *Transnacionalidad y migración como factores de desarrollo. El proyecto I+D TRANSMIGRA*, (w:) J. Giró Miranda (red.), *La escuela del siglo XXI. La educación en un tiempo de cambio social acelerado*. (XII Conferencia de Sociología de la Educación. Logroño, 14-15 Septiembre 2006), Logroño.
- Valero Garcés Carmen (2001), *El desafío de la interculturalidad en la aula. Experiencias para la asimilación de valores y el conocimiento del otro*. Encuentro, "Revista de investigación e innovación en la clase de idiomas", No. 12.
- Valero Valenzuela Alfonso, Gómez López Manuel (2007), *Multiculturalidad en las clases de Educación Física a través de los juegos del mundo*, "Educación Física y Deportes", No. 105.
- Valle Loroño (del) Ana Irene, Usategui Basozabal Elisa (2006), *Inmigrantes en la escuela. La mirada del profesorado*, (w:) Giró Miranda Joaquín (red.), *La escuela del siglo XXI. La educación en un tiempo de cambio social acelerado*. XII Conferencia de Sociología de la Educación. Logroño, 14-15 Septiembre.

SUMMARY**Spanish youth attitudes towards diversity.
The problems of a multicultural society**

The article presents the results of a national survey on attitudes of the young generation towards cultural, ethnic and racial diversity in Spain. It covers topics related to the youths' coexistence in secondary schools, including: their ability of cooperation with pupils from different ethnic or cultural backgrounds; approval of aggression; violence and victimization on racial and xenophobic grounds. As multiculturalism has become the major focus of the Spanish educational system, with an objective to reduce xenophobia and enhance mutual acceptance, the survey findings also provide information concerning the perception of preventive activities undertaken within its institutions, both on the part of the youths, as well as schoolteachers, and administrative officials.